

Расійскі бібліятэкар дапаможа Беларусі вярнуць каштоўныя кнігі

Ларыса ЦІМОШЫК

МОЖНА лічыць, што кнігі з легендарнага збору пад наглядом ці своеасаблівай апекай — з беларускага боку. Хоць частка калекцыі Сапегаў знаходзіцца ў Санкт-Пецярбургу, у былой Імператарскай бібліятэцы. Вядома, належыць не нашай краіне. Нічога не зробіш, не вернеш... Але ёсць там наш чалавек, які воляй лёсу прыстаўлены да скарбу — загадчык Аддзела рэдкіх кніг Расійскай нацыянальнай бібліятэкі Мікалай Нікалаеў. Такое здараецца не проста так, а калі здараецца, то азначае: даецца шанец вярнуць на радзіму тое, што некалі ёй належала. Беларус Нікалаеў пакрысе вяртае — абсалютна легальным спосабам. Ён — аўтар вялікай працы па гісторыі беларускай кніжнай культуры: першы том выдання быў прадэманстраваны на Мінскім Міжнародным кніжным кірмашы. Акрамя гэтага, па прыездзе ў Мінск Мікалай Нікалаеў дамаўляўся з кіраўніцтвам Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі наконт сумеснай працы па рэканструкцыі кнігазбору Сапегаў.

— Сапегі пасля Радзівілаў — другі па багаці старажытны род. — распавядае доктар філалагічных навук Мікалай НІКАЛАЕЎ. — Маёнткі Сапегаў былі па ўсёй краіне, але большасць — на Брэстчыне. Мы ведаем, што Леў Сапега арганізаваў працу па друкаванні Статута Вялікага Княства Літоўскага, ён і іншыя друкарскія «праекты» развіваў. А якія ў сям'і былі кніжныя зборы! Яны збіралі багатыя бібліятэкі і некалькі разоў дарылі дзяржаве. Сын Льва Сапегі — Казімір Леў — падарыў больш за 1000 кніг Віленскаму ўніверсітэту — дасюль там ёсць частка яго бібліятэкі. Потым сабралі другую велізарную бібліятэку — у Дзярэчыне і ў Кодыні, і Аляксандр Сапега падарыў яе Варшаўскаму таварыству аматараў навук у 1810 годзе. Гэты збор знаходзіўся нейкі час у Варшаве, потым яго вывезлі ў Пецярбург і падзялілі паміж Імператарскай публічнай бібліятэкай і бібліятэкай універсітэта. Што засталася ад тых кнігазбораў, дзе яны, дзе кавалкі архіваў Сапегаў? Мы пастараемся зрабіць кампакт-дыск з рэканструкцыяй гэтага кнігазбору. Брэсцкая абласная бібліятэка і Нацыянальная бібліятэка Беларусі ў Мінску выступілі ініцыятарамі, а падтрымала праект Нацыянальная камісія па справах ЮНЕСКА. Будуць зроблены апісанні тых кніг, якія сёння вядомыя, некаторыя з найбольш цікавых — сканаваныя. На жаль, пакуль мы ведаем некалькі соцень кніг з таго збору, а былі тысячы.

Княства Літоўскага. Потым напісаў другую дысертацыю — па кніжнай культуры Вялікага Княства Літоўскага.

Мая кар'ера ў бібліятэцы прайшла праз аддзел рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі Расіі. Цікава было — уявіце, што там побач з Полацкім евангеллем XII стагоддзя захоўваюцца арыгіналы рукапісаў Лермантава ці Ахматава! Цяпер я ўзначальваю Аддзел рэдкіх кніг. А гэта яшчэ цікавей — у нас лепшая ў свеце калекцыя выданняў Францыска Скарыны. Я маю доступ да кніг з бібліятэк Сапегаў і іншых старацецкіх кнігазбораў. Безумоўна, гэта накладвае пэўныя абавязкі. І калі я пісаў тоўстую «Гісторыю кніжнай культуры ВКЛ», то рабіў гэта з Беларусі мае магчымасць гэта зрабіць. Хоць не магу сказаць, што я геніяльны даследчык, ёсць шмат таленавітых людзей, толькі без доступу да такіх рарытэтаў. А пасля размоваў з беларускімі, расійскімі, польскімі і літоўскімі гісторыкамі, напрыклад Георгіем Галенчанкам, Зояй Ярашэвіч-Пераслаўцаў, Міхасём Ткачовым, Арвідасам Пацявічусам, архівістам Віталем Скалабанам, я лепш разумею, куды і як рухацца ў даследаваннях.

— Колькі адкрыццяў утрымліваюць гэтыя кніжкі для нас?

— Нават калі вы аматар старадрукаў, вы ведаеце на парадак менш, чым супрацоўнік Аддзела рэдкіх кніг нашай бібліятэкі. А я, як адзін з супрацоўнікаў са стажам, ведаю на парадак менш за тое,

русі Фёдараў працаваў больш. Але людзям адкрылася новая праўда, калі кнігазнаўцы зрабілі даступнай інфармацыю пра Францыска Скарыну і Пятра Мсціслаўца. Цяпер усе ведаюць, што першадрукар — Скарына. А я цяпер працую над тым, каб асобы, якія ў гісторыі засталіся на другім плане, выходзілі з ценю. Яны вартыя гэтага. Напрыклад, Мацей Дзясяты-кнігапісец. Ён раней, чым Скарына, стварыў агульны звод біблейскіх кніг! Але яны рукапісныя, толькі ў адным экзэмпляры. Больш за тое, ён быў выдатны каліграф — пісаў надзіва прыгожым почыркам. Ужываў шматколорнае чарніла, пісаў асэнсавана: напрыклад, тэкст ад аўтара сінім чарнілам, словы апосталаў — чырвоным. А слова «Божае» — золатам. Мацей Дзясяты пачаў складаць і сваімі рукамі спісваць Біблію ў 1502 годзе, а скончыў у 1507-м. А Скарына толькі ў 1517-м пачаў друкаванне. Таму Скарына — першы як наш друкар. Але як бібліст — ён другі...

— Ці даюць кнігі, сярод якіх вы існуеце, разуменне, як развівалася беларуская мова?

— Я больш сачыў за матэрыяльным абліччам кнігі, а не за мовай. Але чым далей, тым больш узіраюся ў тэксты, прыглядаюся да іх моўных асаблівасцяў. Мова адлюстроўвае мысленне. Францыск

паходжанне ягонага прозвішча. Віктар Мікалаевіч Лабко быў віцэ-губернатарам Пецярбурга. Прычым быў «віцэ-» і пры Сабчаку, і пры Якаўлеве, і з Мацвіенкай папрацаваў. Нядаўна на пенсію па гадах пайшоў. Калі я працаваў над кнігай «Беларускі Пецярбург», прыйшоў да яго ў Смольны, дамогся сустрэчы. Ён у Баранавічах вучыўся ў школе, а сам са Снова. Я спытаў, ці ведае ён, што азначае яго прозвішча? І патлумачыў па аналогіі: на Лідчыне ёсць вёска Ёдкі, «ёдас» азначае па-літоўску чорны, а да балтыйскай асновы дадаецца, славянскі суфікс. А «лабас» — значыць добры. Калі перакласці балтыйскую аснову і дадаць славянскі суфікс, то атрымаецца Дабрэнка. У інтэрв'ю ён потым казаў, што ён «добры чалавек».

Гісторыю кніжнай культуры можна спасцігаць бясконца. Таму скончыўшы праект «Гісторыя кніжнай культуры Вялікага Княства Літоўскага», я думаю над працягам: ёсць задума зрабіць другі том, прысвечаны кніжнай культуры на Беларусі ў XIX стагоддзі, кніжнай культуры ў БССР, і да сённяшняга дня. Як навуковы рэдактар задуманага тома я меў перамовы ў Беларусі з патэнцыйнымі аўтарамі — выкладчыкамі Універсітэта культуры і Акадэміі мастацтваў, дырэктарамі бібліятэк і музеяў, а таксама з замежнымі спецыялістамі ў галіне кніжнай культуры.

зіла, карыстаннем роднай мовай дэклавала сваю прыналежнасць да Беларусі. Уражвае мяне і іншы наш сябра — Леанід Ігнатавіч Сланейскі. Яго маці скончыла Віленскі ўніверсітэт, а бацька скончыў Пражскі ўніверсітэт, абодва былі настаўнікамі. Іх сын стаў генералам авіяцыі. І ён цяпер з землякамі гаворыць толькі па-беларуску. Увесь час у іх у сям'і гучала свая мова, яны за яе трымаліся. Калі была прэзентацыя маёй кнігі «Беларускі Пецярбург», як выразна ён прачытаў на памяць Багдановіча «Пагоню»! Такіх людзей шмат, яны прыходзяць на супольныя сустрэчы менавіта дзеля зносінаў, дзеля адчування сваіх. Заўважаецца, што калі муж і жонка з Беларусі, то, як правіла, яны паміж сабой, куды б іх ні закінула жыццё, працягваюць гаварыць па-свойму.

А ў Мінску гляджу — чамусьці саромеюцца. Людзі часам пазбягаюць беларускай мовы, бо так гавораць іх бацькі і дзяды ў вёсцы, а гэта «адсталае». А потым тыя людзі са сваімі комплексамі выракаюцца ад сваёй нацыянальнай культуры. Аднак іншых крытыкаваць — няўдзячная справа. Асабіста ў мяне з беларускай мовай не было комплексаў: гэта была штодзённая і менавіта «матчына» мова. Бацька мой рускі, але навучыўся па-беларуску і мяне ў гэтым падтрымліваў. А тое, што бацька быў ваенны лётчык, пазбаўляла ад прыніжанаці, гэта было прэстыжна. І я мог пастаяць за свае інтарэсы.

Я малым гадаваўся на Навагрудчыне, дзе я чуў беларускую мову, а мае два сыны-ленінградцы ўжо не мелі такога асяродку. Таму я ім чытаў казкі. Я іх прымушаў дома пісаць дыктоўкі па-беларуску, пакуль яны былі хлопчыкамі. Бо над культурай трэба пастаянна працаваць! Тады гэта будзе твая культура. Калі яны былі дзецьмі, то, зразумела, паміж сабой часцей па-руску гаварылі. Але часам, калі я прыходзіў з працы, яны пачыналі звяртацца чысценька па-беларуску: звычайна гэта азначала, што альбо двойкі атрымалі, ці вазу пабілі. Нешта здарылася — і дзеці павінны былі прылашчыцца. Яны ведалі як гэта зрабіць. Бацька ад-

— Вы маеце доступ да кніг, якія належалі беларускім магнатам, а цяпер знаходзяцца за межамі нашай краіны. Якім чынам вы апынуліся ля іх?

— Вучыўся я як археолаг. «Капаў» старажытны Навагрудак. Я сам з Навагрудка. Школьнікам быў — капаў, потым ужо студэнтам універсітэта ў Мінску таксама ўдзельнічаў у раскопках, летам працаваў і пасля пераезду ў Ленінград, калі стаў супрацоўнікам Нацыянальнай бібліятэкі Расіі. А потым была перабудова, археалогія практычна страціла фінансы, перспектывы. Аднак для мяне наступіла новае адкрыццё.

Калі я быў археолагам, то на раскопках мы часам знаходзілі спаленыя зашпількі ад кніг. Гэта было цікава, арыгінальна. А калі я прыйшоў у бібліятэку працаваць, то ўбачыў жывыя кнігі з такімі самымі зашпількамі — XII, XIII, XIV стагоддзяў. Я зразумеў, што гісторыю культуры можна даследаваць з розных бакоў. Можна ў чорнай зямлі капаць, а можна каля кніжных паліц.

Так атрымалася, што ў мяне быў перапынак — на службу ў войску — адкуль я вярнуўся ў бібліятэку, паступіў у аспірантуру ў Ленінградзе. Напісаў дысертацыю па рукапіснай кнізе на беларускіх землях Вялікага

што можна яшчэ адкрыць. Некалі мой сын Андрэй збіраўся паступаць ва ўніверсітэт, хацеў стаць егіптолагам, але асцярожна запытаўся ў мяне: «У прынцыпе, усе гісторыі ўжо напісаныя. Навошта ўніверсітэты штогод прымаюць і рыхтуюць гісторыкаў?» Я адказаў: «Глыбока перакананы, і бачу з жыцця, што кожнае пакаленне людзей павінна пераасэнсавачь усю гісторыю — і сваю нацыянальную, і ўсю сусветную. Кожнае пакаленне людзей павінна мець новыя гістарычныя тэксты. Таму калі ты захочаш быць гісторыкам, твая праца будзе запатрабаваная».

У нас старую кнігу часцей вывучаюць з боку гісторыі літаратуры. А я падыходзіў як археолаг — даследаваў матэрыяльную форму, ілюстрацыі. Мяне за гэта ўпакалі некаторыя літаратуразнаўцы. У кніжцы, што выйшла, — нейкая палеміка з імі, паважанымі знаўцамі леталісаў. Бо я з іншага пункту гледжання на ўсё гляджу. І лічу, што чым больш розных людзей будзе глядзець на старажытную кніжнасць, тым лепш. А хто выбера правільную пазіцыю для назірання, той больш паглыбіцца ў культуру. Напрыклад, у гады майй маладосці слова «першадрукар» ужывалася ў дачыненні да Івана Фёдарова. Мелася на ўвазе тое, што ён выдаў у Маскве, хоць у Бела-

Скарына гаварыў на той мове, на якой цяпер не гавораць, пісаў на ёй. Але то была наша старажытная мова. Даўно ідуць спрэчкі з летувісамі: як называць тую мову, на якой напісаны Статут Вялікага Княства Літоўскага? У Літве часта кажуць, гэта канцылярская мова, ніхто на ёй не гаварыў, толькі пісары пісалі. Вядома, што летувіскі народ не гаварыў. Але беларускі народ так гаварыў, іначай для чаго было выдумляць трэцюю мову — няўжо спецыяльна для Статуту? Тым больш што мова не існуе без яе носьбітаў.

Мова патрабуе увагі. Калі прыслухоўваешся, то яна дае шмат асацыяцый, шмат дадатковай інфармацыі. Я стараюся ўнікаць у гісторыю слоў. Напрыклад, ці ведаец паходжанне слова «шлюб»? Нядаўна, чытаючы старажытныя дакументы, даведаўся, што «шлюб» — гэта былі вяроўкі, якімі вязалі палонных. Узялі «шлюб» — значыць, узялі вяроўкі і павязалі палонных. Адсюль выраз «трапіць у палон». І такіх цікавостак я знайшоў шмат. Збіраю, запісваю, можа калі-небудзь папулярную кніжку зраблю пра моўныя асаблівасці старасвецкіх кніг.

Праз гісторыю мовы я ў аднаго піцёрскага беларуса выклікаў прыхільнасць да сябе, растлумачыўшы

тар Нацыянальнай бібліятэкі Раман Матульскі пагадзіўся напісаць для гэтага выдання гісторыю бібліятэк у Беларусі.

— Вы пішаце кнігі па-беларуску, узначальваеце Таварыства беларусістаў Пецярбурга. А хто дапамагае падтрымліваць беларускі асяродак?

— Пецярбургскія беларусы, з якімі я ў кантакце, большай часткай людзі з вышэйшай адукацыяй, якія карыстаюцца беларускай мовай свабодна, нязмушана. Больш за тое, яны настальгуюць. Паміж намі модна гаварыць па-беларуску і не прынята іначай. У беларускае грамадска-культурнае таварыства прыходзяць людзі, якія любяць гэтую мову. У нашым статусе запісана: «падтрымліваць культуру Беларусі і знаёміць жыхароў Пецярбурга з беларускай культурай». Піцёрскае таварыства беларусістаў зладзіла 17 навуковых канферэнцый на тэму «Санкт-Пецярбург і беларуская культура» — яны адбываюцца кожны год. А тым, хто прадстаўляе беларускую культуру, непрыстойна не ведаць беларускую мову. Для мяне асабіста гэта так...

Некалі я маладым прыехаў у Піцэр і сустрэўся з Галінай Максімаўнай Гарэцкай, дачкой пісьменніка, яна практычна ўсё жыццё жыла ў Ленінградзе, але, што мяне ўра-

разу «распылаўся».

— І які плён выхавання?

— Мой старэйшы сын — кандыдат медыцынскіх навук, жыве ў Маскве. Ён нядаўна прыезджаў, дзеля абароны дысертацыі, сустракаўся са сваім навуковым кіраўніком, выдатным хірургам, прафесарам Міхасём Ханевічам з Беларусі. Я сказаў: «Косця, не ганьбі свайго бацьку — гавары па-беларуску». Ён настроіўся і гаварыў толькі па-беларуску! Хоць, вядома ж, у яго ўжо няма навыку штодзённай размовы. Малодшы сын стаў егіптолагам і ведае больш за 13 моў, у тым ліку беларускую.

Але наша сітуацыя ўсё-такі выключная, бо жылі за межамі краіны. Нельга сказаць, што само сабой усё даецца. Сваю культуру найперш трэба паважаць. Клапаціцца пра яе. Бо мы ж клапоцімся нават пра побытавыя рэчы. Каб даўжэй служылі чаравікі, купляем ваксу, чысцім іх, каб лепш захаваць. Пра матэрыяльныя рэчы клапоцімся, а пра духоўныя — чаму не? Гэта ж твая мова, папрацуй над ёй. Я для сябе такую выснову зрабіў, што павінен мець свежыя беларускія кніжкі і чытаць, частку свайго бюджэту трачу на беларускую літаратуру. Таму што трэба рабіць намаганні, каб падтрымліваць культуру ў самім сабе.